
Sinteza o podedovanem praslovanskem leksikalnem fondu

Metka Furlan

Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston: Brill, 2008 (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4), x + 726 str.

Med objavami iz leta 2008 s področja slovanske etimologije izstopa slovarska monografija nizozemskega indoevropeista Ricka Derksena *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, v kateri se zaradi obetajočega naslova pričakuje sodobno sintezo. V njej naj bi bila zbrana in etimološko razložena vsa tista slovanska leksika, pri kateri je bilo ugotovljeno, da je v praslovanščini predstavljala indoevropsko dediščino. Žal smo zaradi številnih manjkajočih praslovanskih leksemov v delu dobili manj, kot bi bilo glede na sedanjo raziskanost slovanske etimologije (s slavističnega in indoevropeističnega vidika) pričakovati.

A Synthesis of the Inherited Proto-Slavic Lexicon

Among the works on Slavic etymology published in 2008, the work *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon* by the Dutch Indo-Europeanist Rick Derksen stands out. Because of its promising title, one would expect it to contain a modern synthesis – that is, it ought to collect and etymologically explain all Slavic lexemes for which it has been determined that Indo-European heritage is reflected in Proto-Slavic. Unfortunately, because many Proto-Slavic lexemes are missing from this work, it contains less than would be expected considering the current state of research in Slavic etymology (with regard to Slavic and Indo-European studies).

Med bero objav iz leta 2008 s področja slovanske etimologije izstopa slovarska monografija nizozemskega indoevropeista Ricka Derksena, v kateri se zaradi obetajočega naslova pričakuje sodobna sinteza, v kateri bo zbrana in etimološko razložena vsa tista slovanska leksika, pri kateri je bilo ugotovljeno, da je v praslovanščini predstavljala indoevropsko dediščino. Pričakovanje je toliko večje, ker slovanska etimologija takšnega sintetičnega dela po korensko urejenem Miklošičevem *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (Wien, 1886) še ni uspela producirati, saj so vsi trije poizkusi, tj. Bernekerjev *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg, 1908–1913), poljski *Słownik prasłowiański* = SP (Wrocław – Warszawa – Kraków, 1974–) in ruski *Ètimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov* = ÈSSJa (Moskva, 1974–), nedokončani. Medtem ko se je Bernekerjev slovar

ustavil pri črki M (zadnje geslo *morъ) in morda zaman pričakujemo nadaljevanje leta 2001 zadnjič izšlega osmega dela poljskega slovarja, ki ga zaključuje geslo *gyża*, upamo, da bo svoj srečni konec doživel vsaj ruski, ki z dosedanjim rednim izhajanjem – 34. del je izšel leta 2008 z zadnjim geslom *orzstegajъ – vliva upanje, da vendarle ne bo ostal torzo. Dosedanja tovrstna dela o praslovanski leksiki zgovorno kažejo, da je sinteza praslovanske leksike ali doživljenjski (četudi timski) načrt z nezagotovljenim zaključkom ali pa se je pri takem načrtu treba omejiti. Leta 1964 rojeni avtor R. D., katerega glavno delovno področje je baltoslovanska komparativistika s poudarkom na akcentologiji in etimologiji, je izbral drugo možno pot: *omejitev*. Sam nas v uvodu seznanja: »Zato je bilo odločeno, da se osredotočim na besede, ki so bile predmet obravnave na področju indoevropskega jezikoslovja, to je na besede, ki so v Pokornyjevem slovarju in v LIV. Seveda pa ta izbor vključuje določeno število besed, ki lahko veljajo za izposojenke iz neindoevropskega substratnega jezika ...« (»It was therefore decided to focus on etyma that have been part of the scholarly discussion in the field of Indo-European linguistics, e.g. etyma that occur in Pokorny's dictionary or LIV. Obviously, this selection includes a number of etyma that may be considered borrowings from a non-Indo-European substratum language ...«) Za glavna referenčna vira torej avtor navaja že več kot pol stoletja star Pokornyjevev *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* = IEW (Bern, 1948–1959) in *Lexikon der indogermanischen Verben* = LIV (Wiesbaden, 1998, ²2001), čeprav je iz slovarja razvidno, da bi na omenjenem mestu lahko izpostavil vsaj še ÈSSJa. Ob tem se seveda postavlja vprašanje, ali omejitev na IEW in LIV še zagotavlja sprejemljivo oz. zadovoljivo sintezo, ki naj odraža realno stanje sodobne raziskanosti. Znano je namreč, da sta v zadnjih petdesetih letih tako indoevropska kot slovanska komparativistika in etimologija količinsko in kakovostno v različnih monografskih in revijalnih publikacijah, med katerimi izstopajo nacionalni etimološki slovarji slovanskih jezikov, prinesli precej novega. Pa tudi, da je Derksenov etimološki slovar tako kot na primer Kloekhorstov hetitski ali Matasovičev keltski nastal v okviru širšega leidenskega projekta *Indo-European Etymological Dictionary* pod vodstvom Alexandra Lubotskyja in Roberta Beekesa. Glavni cilj tega projekta je izdelava novega etimološkega slovarja, ki bo zamenjal v marsičem zastarelega, a ne samo pod silo razmer še vedno uporabnega Pokornyjevega.

Pred slovarskim delom (23–567) knjiga vsebuje Krajšave (ix–x) in Uvod (1–22), sledita pa mu še razdelka Bibliografija (569–582), iz katerega je razvidno, da je avtor upošteval tudi dela, ki so izšla še leta 2008, in Kazala (583–726), kjer je predstavljeno vse, tudi neindoevropsko navedeno gradivo.

Za razumevanje osrednjega slovarskega dela je ključno besedilo Uvoda. V njem R. D. kot učenec leidenske smeri v indoevropistiki, ki jo posebej Robert Beekes, Frederik Kortlandt in Alexander Lubotsky, potem ko je povedal, da se je zaradi omejenega roka izdelave slovarja moral omejiti in v katerih bistvenih potezah se njegov slovar loči od ÈSSJa in SP (manj leksemov, praviloma naglasna, slovnična in pomenska oznaka psl. leksema, izjemno redko navedena strokovna literatura), predstavlja glavne teoretične okvire, ki leidensko indoevropistiko karakterizirajo glede praindoevropščine (nepriznavanje obstoja praide. primarnega vokala *a; nepriznavanje opozicije med palatalnimi in navadnimi velari, ampak

samo med palatalnimi in labialnimi; neaspirirani zvoneči zaporniki so bili dejansko grlniški; praindoevropski s prevojno podaljšavo nastali dolgi vokali so v baltski in slovanski skupini cirkumflektrani) in baltoslovanske jezikovne skupnosti ter temu sistemu mlajših jezikovnih stopenj, tj. baltščine oz. slovanščine. Ker tudi leidenska šola priznava obstoj baltoslovanske jezikovne skupnosti kot močnega dejavnika pri realizaciji razlik na razvojni poti praindoevropsčina → (pra-)baltščina/(pra-)slovanščina in ker sta obe jezikovni skupini ob drugih indoevropskih jezikih (zlasti ob stari indijščini, grščini in germanščini, čas pa je, da bi se končno enakovredno priključilo tudi informativnost anatolskih vsaj klinopisnih jezikov, tj. hetitščine, klinopisne luvijščine in palajščine) pomembna posredna in neposredna informatorja o naglasnih razmerah v praindoevropsčini, je razumljivo, da je R. D. ta povedni akcentološki vidik vključil v slovarski del, v precejšnjem delu Uvoda (3–14) pa tudi jedrnat predstavitev leidenskega baltoslovanskega ter baltskega in slovanskega akcentološkega interpretativnega modela, ki v glavnem sledi Kortlandtovim inovacijam. Te se namreč v posameznostih razlikujejo od klasičnih, ki pretežno sledijo Kuryłowiczu. Tako je v posebnem razdelku o baltoslovanski akcentologiji npr. Hirtov zakon upoštevan v interpretaciji, da se je akcentski umik realiziral le na zlog z zaporedjem vokaličnega elementa in laringala, zaradi česar se izjemo, kot je npr. r. ptc. *pilá* ne izvaja iz *piH₃-léh₂, ampak iz *pHi-láH. Pri izvajanju, ki izvira iz Benvenista, pa seveda ostaja še vedno odprto vprašanje natančnejšega nastanka psl. *i. Delovanje Winterjevega zakona (praide. *-*VD*- > bsl. *-*ṼD*- : *-*VD^h*- > bsl. *-*VD*-) s številnimi izjemami je v Kortlandtovi interpretaciji razloženo, da naj bi se te bsl. dolžine tako kot dolžine laringalnega izvora v nadaljnjem vzporednem baltskem in slovanskem razvoju realizirale v dolžine z rastočo intonacijo = akut, ker naj bi se pred refleksi praide. zvonečih zapornikov v bsl. pojavil grlniški zapornik, ki je sovpadel z bsl. glotalnim zapornikom laringalnega izvora: praide. *-*VH-C*- : *-*VD*- > bsl. *-*V?C*- : *-*V?D*- > bsl. *-*ṼC*- : *-*ṼD*-. Te in druge interpretacije leidenske indoevropistike so del interpretativne verige, ki se neposredno ne tičejo same identifikacije psl. leksema, so pa seveda lahko ključne pri njegovi nadaljnji etimološki razlagi v širšem baltoslovanskem in indoevropskem kontekstu. Za identifikacijo in določitev fonemske, tonemske, slovnične in pomenske strukture psl. leksema so namreč relevantni gradivni podatki (in ne interpretacije) znotraj slovanskega sistema. Gradivo iz različnih slovanskih jezikov vodi npr. do identifikacije psl. oksitoniranega tematskega samostalnika *vědró ‘vedro’ in zato po konsenzualno sprejeti Stangovi klasifikaciji spada v *b* naglasni razred. Če je do psl. razvojne stopnje prikazana identifikacija leksema splošno sprejemljiva v vseh prikazanih karakteristikah vključno z naglasnim mestom, je nadaljnja razlaga leksema vedno bolj odvisna od šole, ki jo interpret zagovarja. Po klasični interpretaciji, ki mi je bližja, se *vědró ‘vedro’ razlaga kot praide. pridevniški vrddhi *uēdr-ó-m ‘takšno, ki ima vodo’ iz akrostatično dekliniranega praide. heteroklitičnega samostalnika **ued-r/n-* (n.) ‘voda’. Po tej interpretaciji je psl. *vědró ničo posamostaljen pridevnik, njegova akcentska dubleta, ki jo potrjuje hrv. *vidro* (Vodice), pa posamostaljen pridevnik z akentskim umikom. Toda R. D. možnosti naglasa kot besedotvornega sredstva ne omenja oz. ne upošteva, ampak za *vědró navaja praide. rekonstrukcijo *ued-róm in korensko dolžino pojasnjuje z delovanjem Winterjevega zakona, čeprav pri

tem naleti na težavo, ker spada samostalnik v *b* naglasni razred in ne *a*. Za boljše razumevanje upoštevanih etimoloških razlag v slovarju oz. zakaj nekaterih razlag v njem ni (npr. možnost razlage psl. *vědró z vrddhijem) ali pa so postavljene pod vprašaj (npr. da psl. *sěti 'secare' (pri R. D. *sěkti) odraža akrostatični prezent **ě/é*, kot je predstavljeno v LIV), je torej nujno poznavanje vsaj osnovnih potez leidenske indoevropetike.

Optimalna geselska enota za tonemsko rekonstrukcijo leksema, ki jo R. D. relativnokronološko opredeli kot poznopraslovansko, vsebuje slovnično informacijo o besedni vrsti in tipu osnove, temu sledi podatek pripadnosti eni od treh naglasnih paradigem, pri čemer četrta, ki izvira iz moskovske Dybojeve šole, ni upoštevana. Predstavitev psl. leksema je zaključena s predstavitvijo njegovega pomena. V več kot desetini geselskih enot je variabilnost osnove predstavljena z več kot eno rekonstrukcijo, npr. *ablъko : *ablъka : *ablъkъ* 'jabolko'; *arъmъ : *arъmò 'jarem'; *blizъ : *blizъkъ 'bližnji'; *čadъ : *čadja 'čad'. Desno od te zgoščene informacije je podatek, ali in kje je bil leksem evidentiran že v ÉSSJa. Slovansko gradivo, ki je bilo relevantno za rekonstrukcijo, je navedeno v štirih navpičnih razdelkih, označenih s CS = cerkvenoslovansko, E = vzhodnoslovansko, W = zahodnoslovansko in S = južnoslovansko. Navajanje slovanskega gradiva je skraćeno na najnujnejše. Pod temi informacijami je bsl. rekonstrukcija, ki, če gradivo zahteva, vsebuje tudi glotalni zapornik ? (a) kot bsl. refleksi vseh treh laringalov, ki naj bi se ohranjali še v vseh pozicijah razen v vzglasju (npr. psl. *stâti (= tradicionalno *stâti) : bsl. **sta?*-) in (b) kot v bsl. nastali glotalni zapornik pred refleksi praide. zvenečih zapornikov (npr. psl. *ěsti 'jesti' : bsl. **e?sti*). Temu sledijo sorodni leksemi iz baltskih jezikov in praide. rekonstrukcija (npr. psl. *stâti ... bsl. **sta?*- ... praide. *steH₂-; psl. *ěsti ... bsl. **e?sti* ... praide. *H₁ed-mi), ki je podkrepljena z glavnimi sorodniki zunaj baltoslovanskega jezikovnega območja. Tej pregledni predstavitvi sledi z bibliografskimi navedki izredno skopa etimološka razlaga, ki, kot pravi avtor, lahko tudi manjka, če je vse jasno (21). Včasih geselski članek vsebuje tudi opombo, obvezno pa kazalko, ko je treba opozoriti na korensko sorodne psl. lekseme.

Po mojem štetju je vseh geselskih enot 1982, psl. rekonstruiranih leksemov pa zaradi omenjene variantnosti vsaj še 300 več, kar pomeni, da zbrani praslovanski leksikon po sodobnih merilih presega fond osnovnega besednega zaklada, saj se ocenjuje, da za osnovno komunikacijo zadošča približno 1500 leksemov. Vendar tak kvantitativni vidik ocenjevanja tu ni in tudi ne more biti relevanten. Čeprav je bil cilj slovarja predstaviti psl. leksiko dveh izvorov, domačega praindоеvropskega in substratnega, se namreč zaradi številnih že evidentiranih, a v slovarju neupoštevanih psl. leksemov postavlja vprašanja, po katerem ključu je Derksen naredil izbor psl. leksemov, saj lahko opazimo, da je iz IEW in LIV črpal selektivno, in ali njegova evidenca v kvantitativnem smislu sploh ustreza sodobnemu stanju raziskavnosti psl. leksike.

Prvo vprašanje se namreč zastavlja že zato, ker R. D. ni pojasnil besedne zveze »Slavic inherited lexicon« in zato ni povedal, ali je pri tem mišljena vsa psl. leksika s praide. korenem, kar bi npr. pomenilo, da bi moral v slovar vključiti tudi vse psl. neologizme (npr. feminativ *porsīca k *porsъcъ), ki ohranjajo praide. koren, ali pa je pri tem mišljena le tista psl. leksika, ki je bila iz praide. v psl. fonetično

prevedena (npr. *māti) ali prestrukturirana (npr. *sestrā), in tista, ki se ohranja v starih tvorjenkah (npr. **dǫžd'ь*, pri R. D. *dǫzdyь).

Iz njegovega izbora namreč merila ni mogoče izluščiti, saj v posebni geselski enoti R. D. izpostavlja psl. pridevnik *vysoкъ, ne pa tudi njegovega predhodnika *vysъ (b ali c), ki je bil podlaga za komparativ **vys'ьjъ*, abstraktni samostalnik *vysinā ... Na drugi strani pa ob *medvěďь m. 'ursus', ki ga celo tako kot tudi *tatъ m. 'fur' proglasi za *jo* osnovo (?!), posebno geselsko enoto posveča mlademu neologizmu *medojěďь m. 'ursus'. Ob geslu *tekti v. (c) 'teči' zaman iščemo še geslo s kavzativom *točiti, *točišь, čeprav ga v LIV najdemo. Nasprotno pa je par *vezti v. (c) (bolje *vesti, kot je popravljeno v kazalki gesla *voziti) : *voziti v. (b) vključen, čeprav R. D. njunega besedotvornega razmerja ne pojasnjuje. Pričakovali bi, da se bo poleg gesla *vьlkъ m. (c) 'volk' pojavljalo tudi geslo *vьlčī f. 'volkulja' ali pa *vьlčica f. 'volkulja', a ga zaman iščemo. Posebna pozornost predstavljanju podedovanih parov tipa *vьlkъ m. : *vьlčī f. ni posvečena, kot da ne bi bili ključni pri ohranjanju praide. besedotvornih značilnosti v praslovanščini in v mlajših slovanških stopnjah. Pričakovali bi tudi, da bodo funkcionalna razmerja med členi znotraj posameznih besednih družin izpostavljena oz. predstavljena.

V slovarju ni predstavljen psl. pridevnik *rьdrь (b) 'rdeč', ki ga je upošteval že Pokorny IEW: 872–873 (r.-csl. *rodryь*), in je bil do sedaj v primarni pridevniški funkciji potrjen v vzhodno- in južnoslovanski skupini (Vasmer, *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka* III, 459 (r. *rědryj*); Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, 117 (hrv. *rdar*, f. *rdra* v Istri); Furlan, *Annales* 18, 2008, 112–113 (sln. istrski fitonim 'ordra 'roža 'poljski mak' < *'rdeča roža')). Ne najdemo leksema *ova f. 'avia', ki se kot arhaizem ohranja v gornjeluž. *wowa*, kot je v *Zeitschrift für Slawistik* VI, 1961, 574–577, in kasneje v svojem etimološkem slovarju opozoril Schuster-Šewc. Leksem izkazuje enako praide. *eH₂* osnovo kot lik. *xuga-* 'ded' < *H₂ēuH₂-eH₂ (Furlan, *V. Uluslararası hititoloji Kongresi bildirileri, Çorum 02–08 Eylül 2002*, Ankara, 2005, 331–343.). Tudi glagol **bā(-ja)ti* (se) 'svetlikati se', znan v gornjeluž. *bać so* 'rahlo goreti, svetlikati se' in dolnjeluž. *bajaś* (se) 'plameneti', ki ga je evidentiral že Pokorny IEW: 104, in ga pod praide. korenem **bheH₂-* najdemo v LIV, v slovarju zaman iščemo. Še bi lahko naštevala.

Številčno najmočnejše zastopana je črka *K* s 193 geselskimi enotami, sledijo ji *P* s 176, *D* s 163, *G* s 162, *S* s 161 itd., najslabše pa je zastopana črka *I* z eno samo geselsko enoto, in sicer z veznikom *i 'in'. Presenetljivo slabo, le z 10 geselskimi enotami, je zastopana črka *Š* (*ščene, *ščitъ, *šěstъ, *šěstъ, *šibati, *šiti, *šūjъ, *šulo, *šurъ, *švъcbъ), pod katero so združeni leksemi, pri katerih je (pra)slovanški neofonem *š-* rezultat palatalizacije (npr. *ščitъ m. o (b) 'ščit'), jotacije (npr. *šiti v. (a) 'šivati'; *šūjъ adj. jo (c) 'levi') ali asimilacije (npr. *šěstъ num. o (c) 'šesti'; *šěstъ num. (c) 'šest'). Pod to črko zaman iščemo nedvomno praslovansko besedo, kot je npr. **s'ido* n. 'šilo' ali pa **s'ьvъ* m. 'sutura', prim. lit. (*āp*-)*siuvas* 'obšitek'. V izbor bi po mojem mnenju spadal tudi feminativ k **s'ьvъcbъ* m. 'sutor', tj. **s'ьvъkŷni*, znan v slovenščini in slovaščini (Furlan v Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* (= ESSJ) IV, 2005, s. v. *škinja*). Marsikatere drugo psl. besedo na vzglasni **š-* bi R. D. v izbor lahko vključil že, če bi pri delu konzultiral slovanske nacionalne etimološke slovarje.

Povezovanje psl. pridevnika *sýťb ‘satur’ z lit. sinonimom *sotùs* in drugim sorodnim gradivom, ki kaže na tvorbo iz korena s fonemskim zaporedjem **seH*₂-, je od Miklošičevih časov dalje povzročalo težave, ker zaradi razhajanja v vokalizmu s to besedno družino ni povezljiv. R. D. ne pove nič novega, ko kot že Miklošič in Trautmann ter številni drugi za njima zaključuje: »Izvor *y je nejasen.« (»The origin of the *y is obscure.«) Ker se je R. D. pri svojem delu »omejil«, ne pozna razlage, na katero sem leta 1995 opozorila v Bezlaj, ESSJ III, 1995, s. v. *sūt*. Do nje je neodvisno prišel pokojni Georgi Rikov (1999, ustno v Šlapanicah na Češkem), pisal pa Wojciech Smoczyński v *Studia balto-słowiańskie* II, Kraków, 2003, 194, 209, in v *Hiat laryngalny w językach balto-słowiańskich*, Kraków, 2003, 112. Do istega zaključka prišel tudi Steven Young v *Historische Sprachforschung* 120, 2007, 301–304. Vsem razlagam je namreč skupno, da psl. pridevnik izvajajo iz **suH*_(?)-*tó-s* in povezujejo z anatolsko besedno družino het. *šunna*- v. ‘polniti’, *šū*- adj. ‘poln’ iz praide. set baze **seuH*_{(s(ɛ))}- ‘poln biti’, ki bi jo bilo mogoče prepoznati tudi v sti. *sūtu*- f. ‘nosečnost’, saj npr. stcsl. *neprazdbna* ‘gravida’ kaže na verjetnost pomenskega razvoja ‘polna’ > ‘noseča’. R. D. sedaj že dokaj številnim anatolsko-slovanskim paralelam ni posvetil posebne pozornosti, saj ne omenja niti že dolgo znane pomenske paralele v okviru korena **d^heH*₁- ‘položiti’, tj. ‘reči, povedati’ v het. *tēmi* in psl. **dě(ja)ti* (Hrozný, *Die Sprache der Hethiter*, Leipzig, 1917, 2, op. 2; Bezlaj, ESSJ I, 1976, s. v. *dejāti*).

Izpostavila sem le nekaj posameznosti predvsem s področja leksike, ki me kot etimologinjo slovenskega in slovanskega leksikalnega fonda v Derksenovi sintezi motijo, ker jih v njej ni ali pa so nezadovoljivo ali strokovno premalo objektivno prikazane. S sintezo smo dobili manj, kot bi bilo glede na sodobno raziskanost slovanske etimologije (s slavističnega in indoevropskega vidika) pričakovati. Ostaja upanje, da bo praslovanski leksikalni fond bolj celostno predstavljen v *Indo-European Etymological Dictionary*.